

КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ГЕНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано підходи до дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в англійській, німецькій, російській, українській лінгвокультурах, визначено етимологію лексеми-вербалізатора концепту, ціннісний складник, спільне та відмінне для кожної лінгвокультури.

Ключові слова: концепт *толерантність*, лінгвокультура, дискурс, запозичення.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ має різну історію й різні контексти реалізації в лінгвокультурах Великої Британії, Німеччини, Росії, України. Специфіка його застосування зумовлена відмінністю концептуальних картин світу, менталітету та історії націй.

Дж. Мілл розглядає толерантність із соціального та філософського погляду як складову частину свободи індивіда від впливу «суспільної більшості»: «У Британії XIX століття влада більше не протистоїть народу як щось, що йому не належить; як демократія вона стала власною владою нації. У цьому випадку вже не може йти мова про тиранію правителя, оскільки уряд лише виражає волю свого народу. Проблема полягає в тому, що і сама нація цілком може бути тираном, а тому народоправство також має бути обмеженим. В іншому випадку “тиранія більшості” вилється в тиранічну політику держави. Саме від цієї тиранії і слід захищати індивідуальну свободу»¹.

У традиціях англо-американської культури толерантність розглядається як практика, що будується на прагматичній рівновазі інтересів. «Якщо ми просимо людей бути толерантними, то ми просимо про набагато складніші речі. Їм справді буде потрібно втратити щось — їхнє бажання придушити або знищити інше вірування; але вони також щось і збережуть, а саме прихильність до тих своїх уявлень, які й народили це бажання»². У західних дослідженнях явище толерантності може мати як позитивне, так і негативне обґрунтування. Так, негативне обґрунтування толерантності полягає в неможливості або нерациональності інтолерантності, при позитивному ж обґрунтуванні толерантність розглядається як благо, цінність, що пов'язані з іншими благами — прогресом, свободою, справедливістю тощо³.

За Р. Форстом, розвиток концепту TOLERANZ у німецькій лінгвокультурі має 4 форми: «концепцію дозволу» («Erlaubnis-Konzeption»), коли влада або

¹ Mill J. On Liberty / Ed. by A. Casfell.— Wheeling (Illinois), 1947.— P. 73.

² Williams B. Tolerating the Intolerable // The Politics of Tolerance in Modern Life / Ed. by S. Mendus.— Durham, 2000.— P. 73–82.

³ Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics.— The Huffingtonpost, 2007.— http://www.huffingtonpost.com/joseph-nye/smart-power_b_74725.html.

більшість суспільства дозволяють меншості жити згідно з її переконаннями; «концепцію співіснування» («Koeexistenz-Konzeption»), що визнає протистояння рівних за впливом угруповань, які змушені йти на компроміси, при цьому толерантність розглядається як прагматичний інструментарій досягнення компромісу; «концепцію поваги» («Respekt-Konzeption»), в якій підґрунтям для відносин між сторонами є повага як моральна категорія, і «концепцію визнання високої цінності об'єкта / предмета поваги»⁴ («Wertschätzungs-Konzeption»), що висуває на перший план не лише ставлення до інших як до рівноправних, але й визнання етичної цінності цих відносин.

У німецькій лінгвокультурі семантика лексеми *Toleranz* на початку її виникнення була тотожною семантиці лексеми *Duldung*. Нині спостерігається семантичний зсув від прагматики толерантності-терпіння («Duldungs-Toleranz») до толерантності-поваги («Respekt-Toleranz») ⁵. «Перша форма толерантності ще функціонує в правовому полі Німеччини, наприклад, у дискусії про юридичне визнання одностатевих шлюбів, проте сьогодні вона поступається місцем толерантності, що базується на повазі, особливо тоді, коли необхідно примирити суспільні настрої, запобігти розколу, перешкодити вияву нетолерантності. Оскільки в плюралістичному суспільстві сучасної Німеччини ні релігія, ні будь-яка інша авторитетна ідея або авторитетний інститут не можуть зайняти природну домінуючу позицію, саме “толерантність-повага” набуває все більшого значення»⁶.

Позиція концепту ТОЛЕРАНТНОСТЬ у російській лінгвокультурі не визначена у повному обсязі. Дослідники одностайні в думці, що цей концепт не є природно притаманним російській концептуальній картині світу⁷. «Ідея толерантності ніколи не була популярною в Росії і фактично ототожнювалася з християнськими заповідями полюбити ближнього свого, не противитися злу, нести свій хрест»⁸. Найближчими до поняття «толерантність» у російській мові вважаються поняття «терпимість» (ставлення) та «ненасиліе» (діяльність).

Концептуальне поле толерантності формувалося в Росії в останнє десятиліття ХХ ст., коли змінилися «соціальна структура суспільства, принципи взаємодії його членів, роль ЗМІ і певною мірою менталітет народу»⁹. Саме в цей період у Росії актуалізуються лінгвістичні пошуки з проблем толерантності¹⁰. «Нове слово накладається на російську лексичну систему, ототожнюючись, часто неправомірно, з близькими поняттями і збагачується всіма небажаними, часом негативними конотаціями, залежними від соціокультурного контексту. Поява концепту ТОЛЕРАНТНОСТЬ відображає зміну культурно значущих орієнтирів у сучасному суспільстві»¹¹. Нині спостерігається деконцептуалізація концепту ТОЛЕРАНТНОСТЬ у російській лінгвокультурі, що зумовлено соціально-по-

⁴ Forst R. *Toleration in Conflict: Past and Present*.— Cambridge, 2013.— P. 455.

⁵ Ямшанова В. А. Толерантність без терпимості? : Русско-немецкие параллели.— СПб., 2011.— С. 209–216.

⁶ Там же.— С. 214.

⁷ Михайлова О. А. Толерантність и терпимість: взгляд лингвиста // *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности* : Сб. ст.— М., 2005.— С. 99–111.

⁸ Там же.— С. 104.

⁹ Там же.— С. 108.

¹⁰ Малахов В., Левченко Е. та ін. Диспут о толерантности // *Философ. и социолог. мысль*.— 1994.— № 11–12.— С. 208–217; Перцев А. В. Ментальная толерантность // *Толерантность в современной цивилизации* : Материалы междунар. конф.— Екатеринбург.— С. 137–145; Стернин И. А. Толерантность и коммуникация // *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности* / Отв. ред. Н. А. Купина, М. Б. Хомяков.— М., 2005.— 542 с.; Сумина Е. С. Концепт ТОЛЕРАНТНОСТЬ: культурная и литературная специфика // *Уральские лингвистические чтения* : Материалы ежегод. науч. конф.— Екатеринбург, 2006.— № 19.— С. 146–147.

¹¹ Стернин И. А., Шилихина К. М. Коммуникативные аспекты толерантности.— Воронеж, 2001.— С. 124.

літичними причинами. Перехід від концепту ТОЛЕРАНТНОСТЬ до концепту ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ як вияв агресії набуває певних обґрунтувань у російському лінгвістичному дискурсі. «Конфесійна, етнічна та ідеологічна неоднорідність, а також мікрополітичні аспекти дискурсу безпеки створювали ефект викривленої комунікації, який посилювався орієнтацією на ідеологічний плюралізм і соціокультурні диференціації»¹². Концепти ТОЛЕРАНТНОСТЬ, ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ набувають негативної конотації в наукових розвідках російських науковців. «Специфіка сучасного стану національної безпеки Росії полягає в тому, що загрози життєво важливим інтересам особистості, держави, суспільства виходять як із середини країни, так і ззовні. Внутрішні деструктивні сили становлять не меншу небезпеку, ніж зовнішні. Їхні корені беруть початок у періоді “перебудови”, так званої демократизації нашої країни»¹³.

Для української лінгвокультури концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ багато вчених визначали базовим (Г. Ващенко, С. Дацюк, Д. Донцов, І. Кресіна, М. Степико, Я. Ярема), зазначаючи, що він пов'язаний з іншими концептами, які мають першочергове значення для української лінгвокультури — МИРОЛЮБНІСТЬ, ДЕМОКРАТИЗМ, ПОБЛАЖЛИВІСТЬ. Я. Ярема визначав різнобічність української толерантності як здатність «розуміти іншу природу, іншу людину, інший народ — розуміти, що в кожного може бути свій шлях»¹⁴.

Г. Ващенко наголошував, що стриманість є типовою рисою українського характеру в мирні часи¹⁵. Д. Донцов, навпаки, вважав гуманність і толерантність слабкістю української нації. Дослідник зазначав, що саме «толерація та миролюбність українців не сприяли готовності української інтелігенції до боротьби за самостійність України наприкінці 19 на початку 20 століття»¹⁶. М. Степико зазначає, що почуття справедливості та співчуття можна вважати генетичними рисами українського народу. «Саме українська неагресивність породила одну з найгуманніших людських рис, якою можуть пишатися українці, — це толерантність, терпіння, дружелюбність до ближнього, до сусіда і просто чужого. Кидаючи зерно в землю, селянин говорить: «Уроди, Боже, трудящого, на лівині, на старця, на злодія і на будь-яку долю!»¹⁷.

С. Дацюк убачає в толерантності настанову українського суспільства на майбутнє. «Українці толерантніші, ніж багато хто з європейців. Тих же британців, наприклад, — у ставленні до емігрантів, будь-якого інакомислення. Європейські цінності в чистому вигляді — це й наші цінності. Ми терпимі до інших кольорів шкіри, релігій, поглядів. Нетолерантних в Україні немає»¹⁸.

Таким чином, у всіх досліджуваних лінгвокультурах концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ має специфічні особливості позиціонування. В англійській та німецькій лінгвокультурах цей концепт має давню історію. У російській лінгвокультурі він тривалий час залишався лакунарним, оскільки поняття толерантності в ній було

¹² Юрченко И. В., Фахтуллина Р. А. Дискурс безопасности и защиты национально-государственных интересов России в условиях вызовов информационной войны и политики североатлантического глобализма // Дискурс-Пи.— Екатеринбург, 2014.— № 2–3.— С. 55.

¹³ Там же.

¹⁴ Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах // Перший український педагогічний конгрес.— Л., 1937.— 76 с.

¹⁵ Ващенко Г. Г. Хвороби в галузі національної пам'яті.— К., 2003.— С. 19.

¹⁶ Донцов Д. Націоналізм.— Лондон ; Торонто, 1966.— С. 151.

¹⁷ Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз).— К., 1998.— С. 201.

¹⁸ Дацюк С. Нет смысла ориентироваться на Европу.— <http://farwater.net/sotsium/terpenie-tolko-terpenie-dva-ekspertnyh-mneniya-o-tolerantnosti-v-ukraine>.

нерелевантним. В українській лінгвокультурі лакунарним залишалося іменування якості — толерантність, тоді як її риси історично були притаманні українській нації.

В умовах глобальних комунікацій концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ набуває міжнародного статусу й отримує всебічне осмислення, зокрема на перетині лінгвістики та інших гуманітарних наук — лінгвокультурології, лінгвофілософії, лінгвопрагматики і лінгвокогнітології.

Лінгвокультурний та лінгвофілософський підходи (Є. Бистрицький, І. Вепрева, С. Йосипенко, В. Костомаров, О. Перцев, С. Тер-Мінасова, М. Хом'яков, О. Шмельов та ін.) тісно пов'язані з концептом ТОЛЕРАНТНІСТЬ, оскільки саме в їхніх межах аналізують плюралізм цінностей, лінгвокультурні суперечності сучасних комунікативних практик. «Культурний бар'єр набагато небезпечніший і неприємніший, ніж мовний, тому що культурні помилки зазвичай сприймаються набагато болючіше, ніж помилки мовні. Усі ми знаємо з власного досвіду, з якою добродушністю зазвичай зустрічаються помилки в іноземних мовах їхніми носіями. Культурні помилки, як правило, не прощаються так легко і справляють негативне враження. Подолання культурного бар'єра неможливе без толерантного сприйняття дійсності, що виявляється в лояльному і дружньому ставленні хоча б одного з комунікантів до іншого»¹⁹.

Спільні риси лінгвокультурної історії концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ можна простежити крізь призму таких подій:

1. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ як підґрунтя розмежування релігійного та політичного дискурсів. «Поворотною точкою розмежування політики та релігії для західного християнства стає принцип Аугсбурзького миру (1555), який визначає правові підстави поєднання політики та релігії: *eius regio, suus religio*. Завдяки застосуванню цього правила... вперше в європейській практиці узаконюється політичне співіснування різних конфесій християнства і відбувається їх фактичне взаємне визнання в такій ролі. Отже, проблема толерантності, тобто співіснування різних конфесій, постає у двох площинах — політичній та світоглядній»²⁰. У релігійному дискурсі концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ розуміють як настанову на діалог між релігіями, конфесіями. Часто в релігійних текстах використовують вираз «єкуменічний рух» (*єкумена* — гр. *Εκουμενη*, від слова гр. *Εκείω*, «населюю, проживаю» — освоєна людством частина світу — «Всесвіт») для вказівки на подолання відгородженості від усього іншого світу, відкритість усім іншим християнським громадам. Релігієзнавці стверджують, що, зокрема, у православній релігії концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як синонімічний концептам ДОБРОТА і ЛЮБОВ, яка «довготерпить, милосердствує, не задрить, не поводить нечестно, не шукає свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою»²¹.

2. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ як результат становлення системи цінностей модерної культури. «Розкриття історичного контексту функціонування ідеї толерантності в ранньомодерній період є ключем до розуміння тих шляхів, якими відбувається становлення цінностей модерної культури, та тих інтелектуальних й інституційних передумов, що уможлиблюють це становлення»²². Є. Бистрицький,

¹⁹ Тер-Мінасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : Учеб. пособие.— М., 2000.— С. 55.

²⁰ Йосипенко С. Теолого-політична проблема в ранньомодерній духовній культурі. Стаття третя: толерантність та питання єдності Церков // Мультиверсум : Філософ. альм. — К., 2006.— Вип. 59.— С. 172.

²¹ Там же.— С. 137–145; див. також: Nicholson P. Toleration as a Moral Ideal // Aspects of Toleration : Philosophical Studies / Eds. by J. Horton, S. Mendus.— London ; New York, 1985.— P. 158–173; Уолцер М. О терпимості.— М., 2008.— 160 с.

²² Йосипенко С. Знач. праця.— С. 170–179.

констатуючи кризу класичного та модерного підходів до проблеми толерантності, робить висновок про те, що в сучасних умовах толерантність означає можливість знаходження в ситуації паралельного існування з усім інакшим²³. Ідею толерантності вчений характеризує з феноменологічних позицій та враховує передусім культурні світи індивідів, тобто локальний спосіб буття людей, їх повсякденний життєвий світ, який максимально визначає їхню поведінку та зв'язки в суспільстві — особисті переживання, розуміння сенсу життя, почуття страху тощо. Ось чому міжнаціональні й етнокультурні зіткнення в пострадянських країнах слід розглядати, на його думку, глибше — як конфлікти культурних світів життя, різних способів буття людей. Розв'язання конфліктів культур потребує нетрадиційних методів та сучасного розуміння сутності конфлікту²⁴.

3. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ як символ свободи вибору. «Було винайдено низку інтелектуальних засобів, до яких належить відновлення єдності в межах людської особистості шляхом надання їй свободи вибору та розмежування політичного й релігійного порядку. Саме завдяки цим засобам буде здійснено перехід від негативного розуміння толерантності до позитивного, розвинутого спочатку в межах протестантизму, звідки воно переходить до арсеналу французьких просвітників»²⁵. Осмислення власної поведінки й себе як суб'єкта комунікації та діяльності дає змогу людині робити вибір щодо характеру своєї життєдіяльності. Передумовою осмислення толерантності, на думку Ю. Іщенка, є усвідомлення цінності свідомості особистості в актах її діяльності та спілкування, які пов'язані з «вирішенням суперечностей, що виникають у внутрішньому світі людини як наслідок зіткнень ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності та виступають для суб'єкта як боротьба різних Я. Це стає можливим унаслідок практичного акту вибору людини — прийняття рішення — та передбачає відповідні життєву, суспільну й світоглядну позиції. При цьому важливим є усвідомлення суб'єктом себе в ситуації вибору»²⁶.

4. Співвідношення концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ / ТЕРПИМІСТЬ. Розуміння концепту ТЕРПИМІСТЬ близьке для всіх досліджуваних лінгвокультур. «Терпимість включає в себе насамперед оцінку ситуації з морального погляду (в найзагальнішому вигляді — як добро/зло, добре/погано). Якщо ситуація оцінюється негативно, виникає проблема вибору моделі поведінки щодо неї — боротися або виявляти терпимість. Терпимість — ненасильницький варіант поведінки й може кваліфікуватися так лише за наявності альтернативи — насильницького варіанта ставлення до ситуації, що не схвалюється»²⁷.

На думку Ю. Іщенка, проблема толерантності в перехідні історичні етапи виступає, по суті, проблемою терпимості²⁸. Учений вважає, що проблема терпимості актуалізується як категорія світоглядної свідомості та вказує, що толерантність як відповідна норма практично-моральної свідомості реалізується через світогляд

²³ Бистрицький С. Конфлікт культур і філософія толерантності // Демони миру та боги війни: Соц. конфлікти посткомуніст. доби.— К., 1997.— С. 147–168.

²⁴ Там же; Пєрцев А. В. Знач. праця.— С. 137–145; Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность // Журн. социологии и соц. антропологии.— М., 2003.— Т. 6. № 4.— С. 100.

²⁵ Бистрицький С. Знач. праця.— С. 161.

²⁶ Іщенко Ю. А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема // Філософ. і соціаліст. думка.— К., 1990.— № 4.— С. 48; див. також: Канто А. С. Толерантність в контексті концепції «культура мира» // Безопасность Евразии.— М., 2001.— № 1.— С. 175–186; Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— К., 2001.— № 2.— С. 154–170.

²⁷ Ямишанова В. А. Знач. праця.— С. 216.

²⁸ Іщенко Ю. А. Знач. праця.— С. 44–55.

людини, її внутрішній світ; головною передумовою осмислення терпимості в повсякденно-практичній, моральній, філософській свідомості є можливість вільного самовизначення людини²⁹. Наявність концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у концептуальній картині світу людини є свідченням її моральності, що полягає в ціннісній ментальній настанові на терпимість до поглядів, переконань і форм поведінки іншої людини³⁰. «Ціннісна характеристика» є важливим елементом толерантності як «соціально-культурного гештальту», що визначає напрямок у багатогранному комунікативному просторі³¹.

5. Мовні історичні особистості крізь призму концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ. Цей аспект дає змогу дослідити становлення концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у лінгвокультурах різних націй. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ стає когнітивно-прагматичним орієнтиром у діяльності таких історичних осіб, як Е. Коллінз, Б. Манделів, Дж. Толанд, Е. Шефтсбері у Великій Британії, А. Баумгартен, Х. Вольф, Г. Лессінг у Німеччині, М. Ломоносов у Росії, М. Грушевський, Г. Сковорода, Т. Шевченко в Україні. Так, С. Йосипенко наголошує на провідній ролі творчості Петра Могили, що «є чудовим прикладом того, як у межах підготовки проектів та умов об'єднання християнських конфесій здійснювалась розробка інтелектуальних передумов становлення модерного концепту толерантності. У межах таких проектів були також поновлені спроби об'єднання східних та західних християн, значною мірою завдяки яким Україну було включено в орбіту модернізаційних процесів, які відбувалися в Західній Європі»³².

Німецькі й англійські просвітителі (А. Баумгартен, Е. Коллінз, Г. Лессінг, Б. Манделів, Дж. Толанд, Е. Шефтсбері) позиціонували себе в ролі місіонерів розуму, завдання яких — відкрити людям очі на їхню природу і призначення, направити їх на шлях духовних істин. Ідеал вільної особи епохи Ренесансу набуває в Просвітництві ознаки загальності: треба думати не лише про себе, а й про інших, про місце в суспільстві. Просвітителі прагнули усвідомити специфіку зв'язків між людьми. Як головна постала проблема найкращого суспільного устрою, розроблення програм суспільних перетворень, що максимально відповідають людській природі³³. Наприклад, творчість Йоганна Готфріда Гердера (1744–1803), учня раннього Канта й Лессінга, присвячена глибоким гуманістичним роздумам. Філософське вчення про розвиток Г. Гердера було основою гуманізму, прогресу людства. Г. Гердер говорив про закономірний поступальний характер змін, які відбуваються в суспільстві. На думку вченого, гуманність властива природі людини. Це стан розвитку суспільства, коли кожен, не побоюючись іншого, може вільно розвивати свої здібності. Уся історія народів — це школа змагання в швидкому досягненні гуманності³⁴.

Д. Батлер (1692–1752) як представник моральної науки в Англії досліджував проблему співвідношення егоїзму та альтруїзму згідно з принципами себелюб-

²⁹ Там же.— С. 46.

³⁰ *Лекторский В. А.* О толерантности, плюрализме и критицизме // *Философия, наука, цивилизация.*— М., 1999.— С. 154; *Миронов В.* Толерантность как экзистенциальное состояние человека: социально-философский аспект : Дис. ... канд. филос. наук.— Ульяновск, 2003.— 135 с.

³¹ *Михайлова О. А.* Знач. праця.

³² *Йосипенко С.* Знач. праця.— С. 172.

³³ *Антисери Д., Реале Дж.* Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье.— СПб., 2003.— Т. 1/2.— 688 с.; *Лессинг Г.* Воспитание человеческого рода, 2006 // Там же.— С. 187; *Baumgarten A.* Texte zur Grundlegung der Ästhetik // *История эстетики.*— М., 1964.— Т. 2.— С. 449–465.

³⁴ *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества.— М., 1977.— 703 с.

ства (self-love) та добродієності. Він вважав, що щастя — це процес взаємодоповнення цих моральних позицій³⁵.

Соціолінгвістичний підхід (В. Гольдін, С. Данилов, Л. Крисін та ін.) спрямований на вивчення зумовленості семантичних складників концепту соціальними умовами і перетвореннями. Толерантність розглядається як соціальна проблема крізь призму комунікативної практики соціальних груп³⁶. Лінгвісти відзначають, що толерантність — це феномен, який діє на рівні стосунків людей і лише через них стає суспільним явищем³⁷.

Предметом соціолінгвістичного дослідження є питання розв'язання соціальної напруги, зокрема формування культури толерантності в суспільстві, та пошуків нової ідеології, яка здатна об'єднати все суспільство з його розмаїттям, спроби втілення толерантності в різних галузях суспільного життя, де вона необхідна. О. Швачко сформулювала проблему толерантності так: «З одного боку, вона полягає у визначенні можливості та виборі стратегії врегулювання виникаючих зіткнень між ціннісними орієнтаціями різних соціальних груп; з іншого — в узгодженні вербального твердження моральності з певним варіантом вибору стратегії поведінки суб'єктів, яке здійснює мораль»³⁸. Високий ступінь толерантності становить «цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стабільність та гармонію міжетнічних взаємин»³⁹.

Соціолінгвістичний підхід спирається на ідею природної потреби людини в контактах з іншими людьми, у спілкуванні та взаємодії. Толерантне спілкування характеризується ознаками діалогу, що передбачає рівність позицій тих, хто в ньому бере участь. Учасники діалогу мають право на вираження власної індивідуальності та на сприйняття індивідуальності іншого. Як світоглядна позиція індивіда толерантність характеризується моральною та правовою врівноваженістю суб'єкта; як суспільна позиція толерантність складається з норм, які властиві культурі будь-якого суспільства й регламентують його життєдіяльність з позицій необхідності досягнення злагоди та мирного розвитку⁴⁰.

Когнітивно-прагматичний підхід (М. Голєв, Й. Стернін, К. Шиліхіна, О. Швачко, Ю. Щербиніна, Ю. Южакова) вивчає концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ як ментальну одиницю концептуальної картини світу нації, що зумовлює відповідні комунікативні дії, спрямовані на досягнення рівноправного співіснування ідей, особистостей, спільнот, націй, держав. У цій парадигмі актуалізуються три семантичні складники концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ: толерантність як стартова позиція на шляху до досягнення гуманного співіснування; толерантність як важлива умова знаходження компромісів та подолання конфліктів; толерантність як альтернатива агресії. Вивчення концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ як гуманного співіснування передбачає визначення маркерів позитивної групової ідентичності як когнітивно-

³⁵ *Антисери Д.* Знач. праця.

³⁶ Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. Г. В. Осипова. — М., 1999. — С. 469.

³⁷ *Гольдин В.* Толерантность как принцип культуры речи // *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности* : Сб. ст. / Под ред. Н. А. Купиной, М. Б. Хомякова. — М., 2005. — 542 с.; *Стернин И. А., Шилыхина К. М.* Коммуникативные аспекты толерантности. — Воронеж, 2001. — 135 с.; *Сумина Е. С.* Концепт ТОЛЕРАНТНОСТЬ: культурная и литературная специфика // *Уральские лингвистические чтения* : Материалы ежегод. науч. конф. — Екатеринбург, 2006. — № 19. — С. 146–147.

³⁸ *Швачко О. В.* Знач. праця. — С. 156.

³⁹ *Ищенко Ю. А.* Знач. праця. — С. 47.

⁴⁰ *Грива О. А.* Толерантність освіти як передумова толерантного суспільства // *Мультиверсум* : Філософ. альманах. — К., 2007. — № 66. — С. 3–11.

го підґрунтя для поваги до інших груп та вираження готовності обміну ідеями, настановами й участі в спільній діяльності, при цьому тільки позитивна групова ідентичність може привести до толерантності; водночас загроза позитивній груповій ідентичності веде до нетерпимості та етноцентризму. Тому знайомство людини з різними культурами та сприйняття їх як тих, що мають право на існування й розвиток, стають невід’ємною складовою частиною формування толерантності людини. Як результат, сформованість концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у картинах світу суб’єктів комунікації стає когнітивним підґрунтям для знаходження компромісів та подолання конфліктів на рівні як окремої родини, так і світового розвитку в цілому, толерантність стає частиною свободи, тобто обмежує втручання держави в приватне життя та вплив більшості суспільства на індивіда. Лінгвісти (Т. Воронцова, В. Жельвіс, О. Швачко, Ю. Щербиніна, Ю. Южакова) вважають толерантну комунікацію альтернативою мовній агресії.

Ю. Щербиніна під мовною (вербальною) агресією розуміє «образливе спілкування; словесне вираження негативних емоцій, почуттів або намірів у образливій, грубій, неприйнятній мовній формі»⁴¹. В. Жельвіс для всіх видів словесної агресії використовує один термін — *інвектива*, розрізняючи при цьому інвективу у вузькому й широкому розумінні. Інвектива у вузькому розумінні — це «спосіб існування словесної агресії, що сприймається в цій соціальній (під)групі як різкий або табуйований», інакше кажучи, це «ненормативна, некодифікована, табуйована, непристойна, нецензурна лексика», тобто лайка. Інвектива в широкому розумінні — це «різкий виступ проти когось або чогось»⁴².

Т. Воронцова в дослідженнях мовленнєвої агресії дотримується комунікативно-прагматичного підходу і розглядає цей феномен як навмисну деформацію адресантом комунікативного простору адресата в мовній, аксіологічній та когнітивній сферах. М. Голев і Н. Муравйова розглядають проблему «мовленнєва агресія — толерантність» з позицій лінгвістичної конфліктології, тобто на основі поняття мовно-мовленнєвого конфлікту. Ю. Щербиніна основу безконфліктної комунікації вбачає у підвищенні рівня мовної культури, психологічній та комунікативній підготовленості співрозмовників, що виявляється в рефлексії, емпатії й толерантності. Толерантність передбачає коректність оцінок, уміння прощати іншу людину за її різкість чи нестриманість у мові, визнання права співрозмовника на власну думку⁴³.

Міждисциплінарна лінгвістична парадигма дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ доповнюється останнім часом новим підходом — **екологічно-фонетичним** (С. Вершинін, Т. Романова, Й. Стернін, Г. Хазагеров, Б. Шарифуллін, К. Шиліхіна), який зосереджений на вивченні принципів шуму та тиші з лінгвополітологічного й лінгвосоціологічного поглядів. Цей підхід спрямовано на характеристику сучасного суспільства як простору взаємодії двох культурних принципів — тиші й шуму. «Феномени соціальної взаємодії на мікро- та макрорівні слід характеризувати з урахуванням їхніх аудіохарактеристик та внести корективи в традиційні соціологічні й політологічні уявлення. Чи можна уявити характеристику таким ключовим поняттям, як “соціальна дія”, “соціологізація”, “соціальний рух”, “соціальний конфлікт” і т. ін. поза їх звуковим виявом?»⁴⁴. Підґрунтям для таких досліджень вважають «стихійність і неперед-

⁴¹ Щербиніна Ю. В. Методы диагностики речевой агрессии // Прикладная психология и психоанализ.— М., 2001.— № 3.— С. 38–55.

⁴² Там же.— С. 53.

⁴³ Там же.— С. 54.

⁴⁴ Вершинін С. Принцип шума или проблема звуковой толерантности // Дискурс-Пи.— Екатеринбург, 2001.— № 3.— С. 29–37.

бачуваність індивідуального й групового шуму, велику кількість нових звуко-комплексів», які можуть розглядатися як свідчення зростання ступеня свободи. Тиша втрачає свої ідеологічні характеристики, «потенційний ресурс становлення інакшості»⁴⁵, перетворюючись переважно на соціально-культурний феномен. На думку І. Ш. Зарка, «ідея толерантності є найпоказовішою: вона не існує споконвічно на горизонті ідей, вона є продуктом тривалого процесу, завдяки якому модерній думці вдається сконструювати концепт влади, де співіснування релігій стає однією з фундаментальних умов громадянського миру»⁴⁶.

У сучасній дискурсивній практиці особливої актуальності набуває акцентуація концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ як засобу досягнення миру і попередження конфліктів.

Отже, відсутність концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у дискурсах сучасного суспільства порушує базові принципи його соціально-комунікативної організації: підриває принципи демократії, призводить до порушення індивідуальних і колективних прав людини. Натомість високий рівень толерантності сприяє зміцненню демократичної державності, громадянського суспільства, національної єдності.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ представлений у всіх досліджуваних мовах, але особливості його інтегрування в концептуальні картини світу націй мають свою специфіку.

Лексема *tolerance* прийшла в англійську мову в XV ст., а *toleration* — на початку XVI ст. У XV ст. ця лексема мала значення «здатність переносити біль». У XVI ст. виникають нові значення — «дозвіл», «стриманість», «помірність». У XVII ст. слово починає вживатися в значенні «можливість відправлення іншого релігійного культу», з'являються відомі «Листи про толерантність» Дж. Локка, навіяні сторіччям релігійних воєн у Європі між католиками і протестантами (1524–1648)⁴⁷.

Етимологію слова *Toleranz* у німецькій мові пов'язують з латинською лексемою *tolerantia*, що мала значення «витримка» (*Ertragen*), «терпіння» (*Erdulden*), «стриманість» (*Geduld*). Лексема *Toleranz* з'являється у XVI ст. зі значенням «дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу», потім це значення розширилося — «терпимість, великодушне ставлення» (*Duldsamkeit, großzügige Geisteshaltung*)⁴⁸.

Російська лексема *толерантность* походить від лат. *tolerantia* — «терпіння, терпимість», пов'язаного з багатозначним дієсловом *tolerare* з тим самим значенням, що й у сучасній російській мові, — «витримувати, зносити, переносити». Посилання на те, що російська лексема походить від фр. *tolérant* знаходимо в «Словаре современного русского литературного языка», де вона тлумачиться так: «ТОЛЕРАНТНОСТЬ (*устар.*) терпимость, снисходительное отношение к кому-, чему-либо. — Толерантный — *устар.* снисходительный, терпимый. Толерантно, нареч. Толерировать (*устар.*) — проявлять толерантность по отношению к кому-, чему-либо»⁴⁹.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Zarka Y., Lessay F., Rogers J. La tolérance ou comment coexister : anciens et nouveaux enjeux // Les fondements philosophiques de la tolérance en France et en Angleterre au XVII siècle. — Paris, 2002. — Т. 1. — 289 p.

⁴⁷ Harper D. The Online Etymology Dictionary. — New York, 2001. — P. 568–569.

⁴⁸ Duden N. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. — 4, neu Bearb. Aufl. — Mannheim ; Wien ; Zürich, 2007. — Bd 7. — S. 849.

⁴⁹ Словарь современного русского литературного языка / Ред. Н. Г. Герасимова, Н. П. Рычкова. — Ленинград, 1963. — Т. 15. — С. 538.

«Етимологічний словник української мови» пояснює походження слова *толерантний* так: «“терпимий до чужих думок і вірувань”, *толерувати* — “виявляти терпимість”... — запозичення із західноєвропейських мов; нім., англ. *tolerant*, фр. *tolérant* походять від лат. *tolerans, -ntis* “терплячий”, дієприкм. від дієслова *tolerare* — “витримувати, зносити, терпіти”, пов’язаного з *tollo, tollere* “піднімати, здійсмати, прибирати”»⁵⁰.

Отже, можна зробити висновок, що запозичення лексеми *толерантність* у російській та українській мовах відбулося пізніше, ніж в англійській та німецькій, причому в українську й російську мови лексема прийшла із західноєвропейських мов (німецької, англійської, французької), а в англійську та німецьку — з латинської мови. Під час взаємодії різних лінгвокультур запозичуються не лише одиниці лексичної системи мови, а й відбувається обмін системами категоризації світу, когнітивними просторами, когнітивними базами⁵¹, виникає взаємодія не лише носіїв різних мов, а й «представників різних мовних, концептуальних, наукових картин світу»⁵². Запозичені концепти сприяють «заповненню концептуальної лагуни», що виявляється в процесі міжкультурної комунікації під час розбіжностей лінгвокультурного досвіду (взаємодіючих етносів)⁵³. Успішність запозичення залежить «від ступеня чужорідності інокультурного феномену, присутності схожих концептів у лінгвокультурі, яка запозичує цей концепт, ступеня змістової чи структурної складності концепту»⁵⁴.

L. V. YUDKO

THE CONCEPT *TOLERANCE*: GENETIC APPROACH

The timeliness of the proposed research is determined by the study of value-conscious characteristics of the concept *TOLERANCE* as a part of the socio-cultural gestalt which defines a constructive vector in the multi-ethnic communication space.

The purpose of the article is to determine the value-conscious component of the concept *TOLERANCE* for English, German, Russian and Ukrainian linguistic cultures. The tasks of the article are: 1) to analyze and systematize modern scientific approaches to the study of the concept *TOLERANCE*; 2) to define the role of the concept *TOLERANCE* in national discourse practices by analyzing lexicographical sources and scientific discourses.

The subject of the article is the concept *TOLERANCE* in the modern scientific paradigm and communicative space of Great Britain, Germany, Ukraine and Russia; the target of research is the ways of foregrounding of the concept *TOLERANCE* in Russian and Ukrainian linguistic cultures.

In the article, approaches to the study of the concept *TOLERANCE* have been systematized; the etymology of the lexeme-verbalizer of the concept in English, German, Russian and Ukrainian linguistic cultures has been analyzed; common and distinctive components of meanings are established; the value-conscious component of the concept *TOLERANCE* for each linguistic culture has been defined.

Key words: concept *TOLERANCE*, linguistic culture, discourse, linguistic borrowing lacuna.

⁵⁰ Етимологічний словник української мови / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць та ін.— К., 2006.— Т. 5.— С. 593.

⁵¹ *Новикова Т. Б.* Заимствование лингвокультурных концептов (на материале английского и русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук.— Волгоград, 2005.— С. 33.

⁵² *Кубрякова Е. С.* О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : Сб. обзоров.— М., 2000.— С. 7.

⁵³ *Новикова Т. Б.* Знач. праця.

⁵⁴ Там же.— С. 8.